

Eesti kultuuripoliitika teelahkmed

Raivo Palmaru (RiTo 12), kultuuriminister, Keskerakond

Eesti säilitav–elitaarne kultuuripoliitika, kus kultuuri hindamisel domineerivad kõrgkultuuri normid, ei vasta enam dünaamiliselt areneva ühiskonna vajadustele. Seetõttu on kultuuripoliitika suund muutumas.

Sõna kultuur äratavasti sedavõrd erinevaid kujutelmi, et on vabandata, kui ma kõigepealt seletan, mida mina selle all mõtlen.

Ühed peavad kultuuriks ennekõike koorilaulu ja rahvatantsu, teised teatrit, kirjandust ja kujutavat kunsti, kolmandad kõike seda, mida tehakse kultuuriministeeriumi allasutustes. Traditsiooniliselt mõistetakse kultuuri kui kõrgkunsti või kui vaimu, kunsti ja intellektuaalse elu valdkonda, mis inglise poeedi ja kriitiku Matthew Arnoldi sõnul on “parim, mida maailmas on mõeldud ja öeldud”.

1960. aastail toimus kultuuri mõistmises pööre, seejärel määratletakse kultuuri enamasti kui kollektiivsete teadmiste süsteemi, kui kollektiivset konstruktsiooni, mille abil inimesed annavad tähenduse ümbritsevale tegelikkusele. Oluline seik: kultuur ei ole looduslik produkt.

See arusaam pärineb muu hulgas meie kaasmaalast Juri Lotmanilt, kelle käsituses on kultuur inimühiskonna eri rühmade omandatud, säilitatud ja vahendatud mittepäriliku informatsiooni terviklik kogum. Seejuures ei ole kultuur pelgalt varamu. Lotmanile oli kultuur ka “sekundaarne modelleeriv süsteem”. “Primaarseks modelleerivaks süsteemiks” nimetas ta keelevõimet, täpsemalt lihtsamaid semiootilisi struktuure, “sekundaarseteks modelleerivateks süsteemideks” keerukamaid semiootilisi struktuure: kunstide keelt, rituaalide keelt, kõike seda, mida kutsutakse kultuuriks (Lotman 1990, 4).

Lotmani (ent ka Heinz von Foersteri, Humberto Maturana ja Niklas Luhmanni) ideid on edasi arendanud süsteemiteoreetik, Siegeni ülikooli germanistika ja kirjandusteaduse professor Siegfried Schmidt. Tema on nimetanud kultuuri programmiks, mille abil nii psüühilised kui ka sotsiaalsüsteemid keskkonnaga kohanevad.

Kuidas mõista kultuuri?

Sotsiaalsel ühendusel – ühiskonnal, kogukonnal jms, lühidalt sotsiaalsel süsteemil – peab Schmidt järgi olema kollektiivsete teadmiste süsteem, mis toimib sotsiaalse tegevuse perspektiivpunktina. Neist teadmistest tulenevad ootused, neile orienteerub inimene oma tegevuses.

Sellist kollektiivsete teadmiste süsteemi on mugav nimetada tegelikkuse mudeliks, mis tekib ühiskonna arengu käigus sel moel, et määratakse kindlaks ja tematiseeritakse oluliseks peetavad erinevused ning sõnastatakse need dihhotoomiatena. Abstraktselt võib need vastandpaarid jagada nelja dimensiooni:

- maailma tunnetamine ja tehnikaprogrammid (kuidas ümber käia keskkonnaga, mitte niivõrd looduskeskkonnaga, kuivõrd inimest kui elussüsteemi ümbritseva keskkonnaga);
- inimesepilt (kuidas reguleerida isikutevahelisi ja sotsiaalseid suhteid);
- väärtuse ja normi küsimused (kuidas eristada head ja halba, väärtuslikku ja profaanset jne);
- emotsioonid (kuidas sotsiaalselt ja personaalselt väljendada ja väärtustada emotsioone).

Need on ainult kesksed dimensioonid, milles asub suur hulk inimtegevuseks olulisi dihhotoomseid mudeleid. Kõik need moodustavad keeruka kollektiivsete teadmiste süsteemi. Neid dihhotoomiaid tematiseeritakse ühiskonna lävimises pidevalt. Seejuures ei ole tematiseerimine juhuslik, vaid kulgeb nii, et sotsiaalne süsteem säilitaks oma identiteedi. Sotsiaalsed süsteemid ei ole ilma sellise programmita mõeldavad ja kultuur pole mõeldav ilma sotsiaalsüsteemita. Mõlemad saavad toimida ainult käsikäes. Seejuures täidab kultuur kahte olulist ülesannet:

- ühiskonna liikmete (koos)orienteerumine sotsiaalses süsteemis;
- ühiskonna pidev taasloomine.

Kultuuriteadmised on vaadeldavad ja kirjeldatavad sümboliliste struktuuride vormis (skeemid, grammatika(d), jutustamismuster, diskursus, stiil), sündmustena (tseremooniad, riitused), objektidena (kunstiteosed, majakraam, tööriistad), müütidena, religioonina, teooriatena jms. Kultuur kui programm diferentseerub ühiskonna liigendumise järgi allprogrammideks. Mida arenenum on ühiskond, seda keerukam on tema kultuur.

Kultuuri oluline vahend on keel, mida ühiskonna liikmed vabalt ei vali ega õpi. Nad saavad selle päranduseks ja omandavad sotsialiseerumise käigus. Oluliseks peetavate erinevuste tematiseerimine ja kultuuri levi kulgeb kommunikatsiooni, eriti meediakommunikatsiooni kaudu. Nüüdisaegses suures ühiskonnas toimuvad kultuurisündmused enamasti väljaspool meie eluilmast, seetõttu on kultuur põhiliselt meedia vahendatud. Schmidt teeb siit järelduse, et üksikisikud tegutsevad meediakultuuri kontekstis (Schmidt 1994, 600 jj).

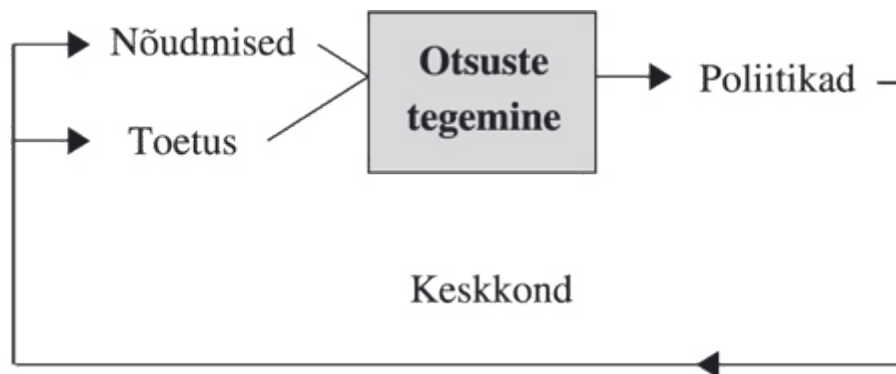
Mis on kultuuripoliitika?

Teine määratlemist vajav mõiste on kultuuripoliitika. Inglise keeles on sõnal poliitika koguni kolm vastet: *polity*, *politics* ja *policy*. Esimene osutab poliitika formaalsele struktuurile, s.t institutsioonidele, menetlustele ja normidele. *Politics* kirjeldab poliitikat kui huvide vahendamise ja läbisurumise, konfliktide reguleerimise ja poliitiliste otsuste tegemise protsessi. *Policy* aga tähistab poliitikat kui väärtustele ja eesmärkidele suunatud riiklikku tegevust. Siin on jutt konkreetsetest poliitikatest, näiteks majanduspoliitika, hariduspoliitika, tervishoiupoliitika, kultuuripoliitika jne.

Ameerika poliitikateadlane David Easton peab poliitilise süsteemi põhufunktsiooniks defitsiitsete ressursside paigutamist. Seeläbi muutuvad võimalikuks kollektiivselt siduvad otsused ja ühiskond saab sihipäraselt areneda. Eastoni jaoks on ühiskond laiem

sotsiaalsüsteem, mille sees poliitiline süsteem kui osasüsteem täidab kindlaid funktsioone. Poliitiline süsteem on selles käsituses interaktsioonide kogum, vastastoimed kulgevad lõputus ringis (vt joonis 1).

Joonis 1. David Eastoni poliitilise süsteemi mudel

Eastoni mudel osutab, et poliitilise süsteemi tegevuses kajastuvad ühiskonna mõjutused. Joonisel vasakul on nn mõjutamise sfäär, milles eri ühiskonnarühmade huve ja eelistusi esindavad erakonnad ja huvirühmad esitavad otsuste tegijaile oma nõudmisi ja väljendavad toetust. Viimase all mõistis Easton positiivset või negatiivset suhtumist.

Nn mustas kastis (joonisel "otsuste tegemine") toimub konversioon, mille käigus nõudmised ja toetus muudetakse poliitilisteks otsusteks. Süsteemi väljundiks on poliitikad, mille ühiskonnarühmad võtavad erinevalt vastu. Kuna poliitika on Eastoni käsituses väärtuste jaotamine, nende hulk aga on piiratud, võidavad ühed ühiskonnarühmad poliitikast rohkem kui teised. Sestap on ühed rühmad poliitikaga rahul ja teised mitte, millest omakorda tulenevad uued nõudmised ja toetus. Nii on poliitilisele süsteemile omased pidev pingeseisund ja ringlus.

Ka kultuuripoliitika puhul võime kõnelda sisendist ehk nõudmistest ja toetusest ning konversioonist, mille käigus nõudmised ja toetus muudetakse poliitilisteks otsusteks. See toimub erinevates institutsioonides. Süsteemi väljundiks on konkreetsed poliitikad, mille abil poliitikas toimijad püüavad lahendada ühiskondlikke ja kultuuriprobleeme.

Joonis 2. Kultuuripoliitikate kontiinum

Igal riigil on kultuuripoliitika – isegi kui taotluseks on kultuuripoliitika puudumine. Selle tõdemuse mõistmiseks võtame kaks ideaaltüüpi – ühelt poolt ühiskonnad, kus kultuur areneb ainult riigi toel, ning teiselt poolt riigid, kes ei pea kultuuripoliitikat oluliseks ja kus

kultuur areneb ainult vabaturu loogika põhjal (vt joonis 2). Ehkki tegelikkuses eksisteerivad riigid ei saavuta kumbagi poolust, on üldreegel selline, et kultuuripoliitika (loe: väärtuste ümberjagamine eesmärgiga toetada kultuuri arengut) on oluline väikestes riikides, kus puudub märkimisväärne majanduslik või sõjaline jõud (Gordon, Mundy 2001, 61). Selliste hulka kuulub ka Eesti. Majanduslikult ja poliitiliselt võimsad riigid piirduvad seevastu üksnes vaba turumajanduse põhimõtete toetamisega. Selline riik on näiteks Ameerika Ühendriigid, kus pole ka kultuuriministeriumi.

Vaadeldavad vastandpaarid aitavad mõista, et kultuur areneb ühiskonnas iseseisvalt ja suuresti turu toimel. Kultuuripoliitika roll on üksnes kompenseerida turu väiksusest ja tagasihoidlikest majandusressurssidest tulenevaid probleeme. Samas sõltuvad poliitika eduvõimalused poliitikute koostööst erinevate kultuuriinstitutsioonide ja huviesindustega. Selles interaktsioonis puutub poliitiline süsteem kokku rea funktsionaalsete probleemidega, mille seas on kõige olulisem huvide arvestamine ja ühendamine.

Erinevaid huve arvestades, probleeme lahendades ja teenuseid osutades toimib riik paratamatult selektiivselt. Tema otsused peavad silmas mingeid ühtesid asjaolusid, probleeme ja ühiskondlikke huve ning pööravad vähem tähelepanu teistele. Selline selektiivsus on paratamatu ja ratsionaalne, sest riigi ressursid on piiratud ja erinevad huvid on sageli ühildamatud. Seetõttu ei ole kõiki probleeme võimalik lahendada ja otsustajatel tuleb paratamatult teha oma eelistused.

Huvide arvestamise puhul on probleemiks seegi, et eri huvid on ebavõrdsest organiseeritud ja nende läbilöögivõime on erinev. Ka ei konkureeri huvid üksteisega süsteemikindlalt ega saa seepärast üksteist oluliselt kontrollida ning piirata (erinevalt sellest, mida väidab traditsiooniline pluralistlik lähenemisviis). Järelikult ei ole pluralistlik huvide vahendamine võrdse kaaluga ega too endaga kaasa poliitika stabiilset juhtimist. Vastupidi, see loob selektiivsuse ja huvide puuduliku arvestamise tõttu märgatavaid legitiimsuse ja ratsionaalsuse probleeme.

Samas on oluline mõista, et parlamendi, täitevõimu ja parteide struktuurid ei tegele pelgalt huvide vahendamisega, vaid on eeskätt nende ühendajad ja sageli ka juhtijad. Praktikas tähendab ühendamine seda, et mitmekesised huvid redutseeritakse enamusvõimeliseks programmiks. Selle funktsiooni tähtsust on raske ülehinnata.

Institutsionaalne struktuur

Kultuuripoliitilisi otsuseid tehakse mitmesugustes institutsionaalsetes struktuurides. Eesti kultuuripoliitikat kujundavate institutsioonide hulka kuuluvad Euroopa Liidu asutused, Riigikogu ja tema kultuurikomisjon, kultuuriministerium ja kohalikud omavalitsused.

Euroopa Liit ei püüa liikmesriike kultuuripoliitika väljatöötamisel ja ellurakendamisel asendada. Ta viib ühenduse asutamislepingus sätestatud eesmärgi kultuurivallas ellu peamiselt üleeuroopaliste koostööprogrammide kaudu. Siit tehakse mõnikord järeldus, et kultuuri vallas on ühenduse riigid iseseisvad. Kuid see ei ole nii. Pärast Euroopa Liitu astumist on olukord meie jaoks kardinaalselt muutunud: me asume piltlikult öeldes

toitumisahela lõpus. Paljud meile tähtsad otsused tehakse Brüsselis või eesistujamaade pealinnades. Need ei puuduta ainult kultuuriprogramme ja nende rahastamist, vaid ka näiteks direktiivide rakendamist või Euroopa Ühenduse asutamislepinguga tagatud põhivabaduste tõlgendamist (näiteks kuivõrd on piiriülene televisioon tõlgendatav kaupade ja teenuste vaba liikumisena).

Et tagada meie rahvuslike huvide kaitse kultuurivallas, tuleb Euroopa Liidu institutsioonides aktiivselt tegutseda ja osaleda nii Euroopa Liidu poliitikate väljatöötamises kui ka nende rakendamises. See hõlbustab rahvusvahelist kultuurisuhtlust ja aitab rikastada meie kultuurielu. Samas on Euroopa Liit kultuurilise mitmekesisuse väärtustajana väikerahva jaoks tõhus kaitse üleilmastumise ohtude vastu.

Riigikogu otsustab riigieelarve ning koos sellega ka kultuuriministeeriumi eelarve üle. Seadusandliku organina võtab ta vastu õigusakte, mis mõjutavad kultuurielu. Riigikogu kultuurikomisjon valmistab ette kultuurialast õigusloomet.

Kultuuriministeerium on Eesti kõige väiksem ministeerium, kus nende ridade kirjutamise ajal on ametis 53 inimest. Ministeeriumi valitsemisalas on riigi kultuuri, kehakultuuri- ja spordi- ning muinsuskaitsetöö korraldamine ja kunstide edendamine, osalemine riigi meediatöö kavandamises ning asjaomaste õigusaktide eelnõude koostamine.

Kohaliku omavalitsuse korralduse seaduse kohaselt on valla- ja linnajuhtide ülesanne korraldada nende haldusalas olevate kultuuriasutuste ülalpidamist. Traditsiooniliselt peetakse omavalitsuse ülesanneteks kultuuri vallas kultuuriteenuste osutamist, kultuuriasutuste hoonete ülalpidamist ja ehitamist ning kultuuritöötajatele palga maksmist. Seega on omavalitsuste kultuurifunktsioonid seotud rahaga. Samas aga sõltuvad omavalitsused majanduslikult riigist ja sageli puuduvad neil raha ja inimesed, et iseseisvat kultuuripoliitikat teha.

Pisut ajalugu

Ajalooliselt põhineb Eesti tänapäeva ametlik või riiklik kultuurikäsitlus ühelt poolt president Konstantin Pätsi üsna jõuliselt rahvalikul ja rahvuslikul kultuuripoliitikal ning teiselt poolt sellele järgnenud nõukogudeaegsel hierarhilisel ja institutsioone põlistaval kultuuripoliitikal. Mõlemad olid ülalt suunatud ja juhitud.

Pätsi kultuuripoliitika ideoloogiline sisu – rahvuslus – oli mõistetav: eestlastel oli õnnestunud saavutada oma riik, mis tuli nii majanduslikult kui ka kultuuriliselt üles ehitada. Enne rahvusriiki oli eestlaste staatus pärast baltisakslasi ja venelasi kolmandajärguline. Sellel taustal tuli kujundada ja toetada rahvuslikku identiteeti, mis väljendus riigi toetustes kõigile professionaalse ja rahvakultuuri valdkondadele. Toona rajati kultuuri toetamiseks enamik tänaseni toimivatest institutsioonidest. Pätsi eesmärk oli homogeenne rahvus ja tugev rahvusriik, mis ideoloogiliselt tugines ärkamisajal nii maal kui ka linnas tuule tiibadesse saanud ühtsele rahvustundele.

Pätsi ajal sisse seatud kultuuripoliitika mudel ja institutsioonide võrgustik sobis paljuski punavõimule ja võeti suures osas üle. Süsteem töötas eesmärgipäraselt edasi, muutudes veel tsentraliseeritumaks. Vahetus eeskätt kultuuripoliitika ideoloogiline sisu.

Okupeeritud ala poliitiline režiim oli totalitaarne. Selle institutsionaalse struktuuri keskmes oli kõikvõimas kompartei, mis monopoliseeris kogu võimu. Monoliitsus saavutati mitte ainult kõikjale ulatuva partei, vaid ka teiste organisatsioonide abil, mida Juan Linz ja Alfred Stepan on nimetanud nn abistavateks institutsioonideks (Linz, Stepan 1992, 132). Need olid noorsoo-, naiste-, ameti-, spordi- jm ühingud, samuti kultuuriinstitutsioonid.

Neist poolsotsiaalsetest organisatsioonidest ei saa kõnelda kui poliitilise võimu välistest huvirühmadest. Kultuuriinstitutsioonid olid parteiiriigi poolt tunnustatud või loodud. Režiim kontrollis institutsioone ja nende liidrite valikut täielikult ning tagas neile esindusmonopoli oma ühiskonnarühma sees. Vastutasuks kontrollis institutsioon ühiskonnagruppi, kindlustades distsipliini rühma sees ja toetades režiimi. Kultuuripoliitika ideoloogiline sisu oli totalitaarriigi manipuleeriv retoorika, mille deklareeritud eesmärk oli nõukogude inimese kujundamine, tegelik eesmärk aga totaalne kontroll.

Samas ei ole üheski kultuuris üldkehtivaid käsitusi. Rööbiti valitseva käsitusega on alati olemas vastandkäsitused, mis väljendavad ühiskonna eri rühmade vastuseisu valitsevatele muutidele. Nõukogude kultuuriideoloogia vastandkäsituseks ja varjatud vastupanuna säilis rahvuslik mentaliteet, mis oli ka taasiseseisvumise üks võtmetegureid.

Teiseks on oluline mõista, et ükski poliitiline režiim ei suuda pikka aega püsida totalitaarsena. Ka Eesti NSV-s hakkasid juba kuuekümnendatel aastatel kujunema huvirühmad, kes esindasid piirkondlikke, sektoraalseid jm rühmahuve. Nende lobikanalid olid kompartei organisatsioonid ja harukondlikud ministeeriumid, kust isiklike kontaktide, kingituste, toetuse lubamise või altkäemaksu abil võluti välja raha, kvoote ja limiite. Sellisteks huvirühmadeks kujunesid ka kultuuriinstitutsioonid.

Koos taasiseseisvuse ja uue ilmakorra tulekuga säilisid üldjoontes nii kultuuri senine institutsionaalne struktuur kui ka selle rahastamise põhimõtted. Taasiseseisvunud riigi kultuuripoliitika sisu oli kultuuri senise institutsionaalse struktuuri säilitamine. Riigi vastutus kultuuri arendamise eest väljendus kultuuriinstitutsioonide ülalpidamises, kultuuriloojatele töö- ja loometingimuste tagamises, kultuuripärandi säilitamises ja rohkendamises ning kunstnike, muusikute ja teiste kultuuritegijate ettevalmistamises.

Kultuuri hindamine lähtus mitte niivõrd rahva igapäevaste kultuurivajaduste rahuldamisest, kuivõrd välistest esteetilisest standarditest. Seejuures jäi kultuuri eri harude ja institutsioonide rahastamisel suuresti kehtima Nõukogude aja lõpu pruuk, kus see sõltus isiklikest kontaktidest ja lobistide võimest ulatuda poliitilise otsustamise keskusteni. Selline juurdepääs on aga paratamatult kasin ressurss ja alati ebavõrdselt jaotunud ning ei sobi seetõttu pluralistlikku ühiskonda. "Survepoliitika on valikuline protsess, mis on halvasti kavandatud hajali huvide rahuldamise tarvis," kirjutab Mark N. Hagopian oma raamatus "Režiimid, liikumised, ideoloogiad" (1993, 282). "See süsteem on moonutatud, ülekoormatud

ja mõne vähemusekillu kasuks tasakaalust väljas.” Nii on olnud lood ka taasiseseisvunud Eesti kultuuri rahastamisega.

Säärase säilitav–elitaarse kultuuripoliitikaga suutis Jaak Allik, kes oli kultuuriminister aastail 1995–1999, luua siirdeühiskonna segaduses mõningase ratsionaalse korra ja sõnastada 1998. aastal Riigikogus vastu võetud “Kultuuripoliitika põhialustes” ka kultuuri arengu programmi.

Sama poliitikat üritasid aastail 1999–2005 jätkata kultuuriministeeriumi juhtinud Signe Kivi (1999–2002), Margus Allikmaa (2002–2003) ja Urmas Paet (2003–2005), kuid see ei olnud enam võimalik. Senise institutsionaalse struktuuri säilitamine ja rahastamine oleks tulnud kõne alla ainult ühel juhul – kui see ei oleks arenenud. Süsteemiteoreetiliselt tähendab areng alati struktuuri, antud juhul siis kultuuri institutsionaalse struktuuri keerukamaks muutumist, mis kultuurieelarves ilmneb rahastamist vajavate eelarveridade rohkenemises.

Asjade nii olles ei olnud kiiresti arenevat ja keerukamaks muutuvat institutsionaalset struktuuri enam võimalik vanaviisi rahastada. Pealegi süvenesid olukorras, kus rahastamine sõltus eeskätt juurdepääsust otsustajatele ja lobitöö intensiivsusest, eri kultuurialade rahastamise disproportsioonid veelgi. Nii näiteks moodustasid kultuuriministeeriumi eelarvest kujutavale kunstile eraldatud summad 2005. aastal vaid 0,5, sõnateatritele 16 ja muusikale (koos rahvusoperiga Estonia) 15,9 protsenti.

Kuna kogu institutsionaalset struktuuri vanaviisi rahastada enam ei saanud, tegid Reformierakonna ministrid panuse elitaarsele kultuurile ning kultuuri ja spordi infrastruktuuri väljaehitamisele. Sellega tugevnes kultuuripoliitika elitaarne suundumus veelgi, ehitusvõlad aga küündisid 2005. aasta kevadeks 994 miljoni kroonini – ja seda 1,6 miljardi krooni suuruse kultuurieelarve juures. 2005. aasta aprillis toimunud valitsusevahetuse ajaks oli selge, et vanaviisi jätkata ei ole võimalik.

Lahendamist vajavad probleemid

Enne kui edasi minna, heidame kiirpilgu olulistele lahendamist vajavatele probleemidele. Neist suurim on kahtlemata see, et elitaarse suundumusega kultuuripoliitika ei rahulda enam elanikkonna igapäevaseid kultuurivajadusi. See probleem on Euroopas hästi tuntud, sest kõik Lääne- ja Põhja-Euroopa riigid on pärast Teist maailmasõda läinud koos heaoluriigi kontseptsiooni arenguga elitaarselt kultuuri- ja kultuuripoliitika käsitluselt üle demokraatlikule. Ka Eestis kipub üldsus tajuma kultuurielu laiemalt kui professionaalide rühmade privilegeeritud tegevust, milles ülejäänule on ette nähtud passiivse tarbija osa.

Samas on professionaalse kunsti asutustel riigieelarves oluline koht ja nende institutsioonide juhid lähtuvad sageli arusaamast, et nemad otsustavad, missugust kunsti on inimestel vaja, käitudes nagu vürstid oma väikestes vürstiriikides.

Tähtis on märkida, et mõlemad printsiibid – nii säilitamine kui ka elitism – olid kitsastes oludes õigustatud. Loomulikult tuleb hoolitseda rahvuslikku identiteeti loovate institutsioonide eest ja professionaalkultuur on vaieldamatult oluline. Nii on mõlemad

suunad endistviisi vajalikud ja väärtuslikud. Kuid kui kultuurikäsitus näebki olulise ja nimetamisväärsena üksnes neid kahte suunda ja kõik neist väljaspool asetsev ei kvalifitseeru kultuurina, on meie arusaam kultuurist ja selle mõju ahtake.

Paljud kunstiilmingud (näiteks disain, fotograafia, rockmuusika) ootavad Eesti kultuuripoliitika silmis alles rehabiliteerimist ja tunnustamist. Ühtlasi tajuvad traditsioonilised kultuuriinstitutsioonid, s.o teatrid, muuseumid ja isegi kinod (DVD ajastul) üha enam survet nii uute meediate kui ka erinevate pop- ja massikultuuri ilmingute poolt. Nende ja uute innovaatiliste kultuuriilmingute võitluse objektiks on inimese vaba aeg, tähelepanu ja lõpuks ka raha. Selles olukorras vajab Eesti rohkemaid ühiskonnarühmi kaasavat ja avatumat kultuurikäsitust.

Viimane ei tähenda kultuuri seniste väljendajate ja institutsioonide unustamist. Me armastame jätkuvalt oma suuri kunstnikke, oleme uhked nende saavutuste üle ja saame osa laulupeost. Avatusega kaasneb lihtsalt laiem osalus tegutsemises, samuti arusaam, et igaühel, kel soovi ja piisavalt sõnumit, on õigus end väljendada.

Teiseks on vaja muuta nii kultuuripoliitiliste otsuste tegemise kui ka kultuuri finantseerimise süsteemi. Praegune otsustamine on liialt tsentraliseeritud, see on koondatud kultuuriministeeriumisse ja selle allasutustesse. Niisugune süsteem on ebaefektiivne ning süvendab perifeeria ja keskuse vahelist lõhet.

Nõukogude aja pärand

Kultuuriinstitutsioonide rahastamine lähtub senisest tasemest, millele vahendid lisanduvad eeskätt reaktsioonina eri huvirühmade survele. Sisuliselt on raha väljavõlumise süsteem jäänud nõukogudeaegseks, kus otsustavat rolli mängivad isiklikud kontaktid ja tutvus. Samas on huvirühmade ressursid väga erinevad, millest omakorda sõltub nende juurdepääs kõikvõimalikele otsustustasanditele. Seetõttu on paljude huvirühmade mõju tagasihoidlik, üksikute institutsioonide, eeskätt avalik-õiguslike asutuste mõju aga ebaoproportsionaalselt suur. See on kallutanud tasakaalu ühiskonnas, mis omakorda tingib vajaduse avardada toetuste süsteemi laiemale ringile.

Oluline probleem on ka see, et Eesti kultuuripoliitika (nagu enamik muid poliitikaid ja kogu valitsemisüsteem tervikuna) on liialt tsentraliseeritud. Siingi on tegu Nõukogude aja pärandiga. Nüüdisaegses demokraatias on huvid diferentseerunud ja sellega koos poliitika spekter laienenud. Selles olukorras on detsentraliseeritud poliitika efektiivsem kui tsentraliseeritud. Detsentraliseeritud süsteemid suudavad erinevaid huve paremini arvestada ja lõimida ning on seejuures võimelised paremini silmas pidama kohalikke huve.

Kuna ühiskonna huvid jagunevad regionaalselt enamasti erinevalt, vähendab detsentraliseerimine poliitiliste otsuste keerukust. Probleeme saab kohalikul tasandil diferentseeritumalt ja täpsemalt käsitleda. Ka on probleemid ja huvid regiooni tasandil homogeensemad kui kogu riigi alal. See muudab probleemide käsitlemise ja otsustamise odavamaks, sest vähenevad nn konfliktikulutused. Ühtlasi väheneb probleemide konfliktipotentsiaal.

Detsentraliseerimine vähendab ka riigiaparaadi keerukust, sest vähenevad kulutused infole ja kontrollile. Samas võimaldab riigi mitmeastmeline ülesehitus kergemini leida optimaalset "tootmissuurust" kultuuriteenuste pakkumiseks.

Paraku takistab detsentraliseerimist 1993. aasta ebaõnnestunud reformiga loodud süsteem, mis koosneb rohkem kui kaheksajast omavalitsusest. Vähem kui kümnendik neist ei ole riigi dotatsioonil ja riigi toetuste kogumaht omavalitsustele on suurem kui nende omatulud. Seetõttu ei ole omavalitsuste süsteem tervikuna kuigi kandevõimeline ega suuda täita detsentraliseerimisest tulenevaid ülesandeid. Olukorda ei ole parandanud ka 1997. aastast alates aetud omavalitsuste liitmise poliitika. Üha selgemaks saab, et lahendus oleks teise tasandi omavalitsuste taastamises. Et aga teise tasandi omavalitsuste taastamine võtab aega, on kultuuriminister läinud dekontsentratsiooni teed.

Põhiraskus riigilt turule

Tänavu 23. augustil sõlmisid kultuuriminister ja regionaalminister koostöölepingu, mille eesmärk on tagada ühine ladus tegutsemine kultuuriministeriumi valitsemisalaga seotud maakondlike ülesannete täitmisel.

See samm võimaldab viia küll otsustamist mõnevõrra "allapoole", kuid ei lahenda põhiprobleemi, milleks on kultuuri rahastamise struktuur. Üle üheksa kümnendiku kultuurielarve vahendeist tuleb riigilt, omateenitud vahendite osakaal moodustab kõigest 6,15 protsenti ja välisvahendid 0,14 protsenti. Samas on kultuuri eri valdkondade rahastamise proportsioonid tasakaalust väljas. Selles olukorras on kultuuriinstitutsioonide nõuded seotud põhiliselt raha jagamisega.

Olgu lisatud, et Põhjamaades moodustab riigi toetus umbes kolmandiku kultuuriinstitutsioonide eelarvest, teine kolmandik tuleb omavalitsustelt ja kolmanda kolmandiku moodustab "muu", milleks on põhiliselt omateenitud vahendid ja sponsorite toetus. Juhul kui Eestis tekiks teise tasandi omavalitsus koos oma maksubaasiga, tuleks suur osa kultuuriinstitutsioonide (näiteks teatrid) viia nende alluvusse. Sel juhul jääks riik neid ainult osaliselt toetama. Väga tähtis on ka omateenitud vahendite osa suurendamine ja sponsorluse soodustamine. Sestap on kultuuri arengu seisukohalt tähtsad sellised muudatused maksuseadustes, mis loovad erasektorile soodustusi kultuuri toetamise korral. Samuti on oluline, et käibemaks kultuuriürituste piletitelt oleks ühtlaselt 5 protsenti. Meie üldine taotlus on, et kultuurilise aktiivsuse põhiraskus kanduks riigilt kolmandale sektorile ja turule.

Olukorda raskendab seegi, et Eestis puudub avalik arutelu kultuuripoliitika üle. Kultuuri teema jõuab päevalehtedesse, raadiosse ja televisiooni pahatihti ainult seoses skandaalidega, kultuuripoleemika ilmub üksnes erialajakirjanduses. Asjade nii olles ei saa inimesed riigi kultuuripoliitikat kuigivõrd mõjutada. Teisalt ei jõua ka poliitikud pidevalt jälgida, missugused huvid ühiskonnas tekivad. Seetõttu on massikommunikatsioon avaliku arvamuse vahendajana ning ühtedelt institutsioonidelt teistele suunatud ootuste ja nõudmiste väljendajana tähtis. Kui see tagasiside kanal ei toimi, ei ole ühiskonna

institutsioonide ja sotsiaalsete rühmade tegevus vastastikusel koostööl. Sellise integratsiooni puudumine seab ohtu ühiskonna arengu.

Kultuuri toetamise oluline probleem on seegi, et suur osa toetustest kulub institutsioonide finantseerimisele, üksiklooja saab sellest katlast liiga vähe. Seejuures on kultuuriasutuste juhtide ja tippartistide sissetulekute erinevus kärisenud koguni neljakordseks – mõistagi esimeste kasuks.

Kultuuripoliitika väljatöötamine

Eesti kultuuripoliitika lähtub rahva poolt põhiseaduse vastuvõtmisega riigile pandud kohusest tagada eesti rahvuse ja kultuuri säilimine läbi aegade. Meie kultuuripoliitika põhieesmärk on luua tingimused inimeste vabaks vaimseks ja füüsiliseks arenguks ja loominguliseks eneseväljenduseks.

Kultuuriministeriumis on asutamisel kultuuripoliitika analüüsi ja strateegilise planeerimise osakond. Selle eesmärk on viia kokku akadeemiline uurimus, seni kehtivate kultuuripoliitiliste dokumentide analüüs ja praktika, et panna kultuuripoliitika kujundamisel alus senisest strateegilisemale lähenemisele.

Käivitatud on 1998. aastal Riigikogus kinnitatud kultuuripoliitika põhialuste analüüs ning kultuuriministeriumi 2003.–2006. aasta tegevuskava analüüs, et kaardistada hetkeolukord. Need tegevused on eeltöö, et asuda välja töötama pikema ajahorisondiga strateegiadokumente.

Rööbiti sellega on käimas loomemajanduse uuring, mis peaks valmima selle aasta lõpus. Sellele järgneb riikliku loomemajanduse arendamise strateegia väljatöötamine ja arendamine. Nimetatud strateegia sätestab loomemajanduse edendamise eesmärgid, meetmed ja tegevused riiklikul tasandil loomemajanduse eri sektorite lõikes. Vajadusel võib sellele järgneda loomemajanduse sektorite spetsiifiliste arengustrateegiate väljatöötamine.

On selge, et ühe artikli raames on võimatu kirjeldada kõigi kultuurialade probleeme ja ministeriumi vastavaid kavu. Sestap olgu vaid märgitud, et nende ridade kirjutamise ajal on kultuuriministeriumis käsil kolme programmi ettevalmistamine. Need on riiklik liikumisharrastuse sihtprogramm, mida on juba tutvustatud Eesti Spordi Nõukogule ja mis jõuab lähiajal vabariigi valitsusse. Selle üle-eestilise programmi mõte on rahva tervisliku seisuga parandamine ja liikumisharrastuse propageerimine.

Valitsusele on esitatud ka Setomaa kultuuriprogramm aastaks 2006–2010. Selle eesmärk on setode kultuuri ja keele eripära säilitamine ning Setomaa jätkusuutliku arengu tagamine. Samuti on välja töötatud muuseumide arengukava, mille kohaselt muutuvad sisukriteeriumide kõrval muuseumide tegevuse keskseteks näitajateks ka käive, külastajate arv ja ekspositsiooni atraktiivsus. Olgu lisatud, et muuseumid on oma projektidega aktiivselt lülitunud Euroopa Liidu tõukefondidesse.

Möödapääsmatud muutused

Edasises tegevuses on kavas osutada suuremat tähelepanu kujutavale kunstile ja arhitektuurile. Eesti riik tunnustab kunstnike ja arhitektide rolli esteetilise ja ruumilise keskkonna kujundajana ja rahvusliku identiteedi säilitajana. Ehitatud keskkond on Eesti rahvusliku rikkuse osa, mida tuleb säilitada ja mille väärtust tuleb kasvatada. Selleks tuleb senisest tugevamini toetada kunsti- ja arhitektuuriinstitutsioone.

Ebapiisav on olnud ka tähelepanu Eesti rahvuslikule filmikultuurile. See avaldub muu hulgas tösiasi- ja, et filmikunstile eraldatud vahendid moodustavad praegu alla 4 protsendi kultuurielarvest. Meie naaberriikides on see protsent vähemalt 7, kusjuures rahaliste vahendite maht on meiega võrreldes mitu korda suurem. Meil on vaja suurendada toetusi filmide tootmiseks ja levitamiseks. Luua tuleb nüüdisaja tingimustele vastav kinovõrk ja filmide levisüsteem, mis garanteeriks inimestele juurdepääsu maailma filmikunsti teostele. Säilitamist, restaureerimist ja taaskasutusele võtmist vajab rahvuslik filmipärand.

Suuremat tähelepanu ja rohkem vahendeid vajab ka kirjandus. Põhja-Euroopa kultuuri finantseerimise mudel on nüüdseks laienemas ka Eestile ja selle raames on kultuuriministerium rakendanud kirjanike ja tõlkijate tarvis raamatukogulaenu- kompensatsiooni süsteemi. Sõlmitud on kokkulepe, et nende vahendite hulk kasvab lähiaastail jõudsalt.

Muutumas on suhtumine rahvakultuuri. Selle esimene avaldus on laulu- ja tantsupidude toetussüsteemi väljatöötamine ja rakendamine, et säilitada nende pidude traditsioon tulevastele põlvedele.

Kultuuripoliitika olulisi eesmärke on tagada eesti kunsti ja kultuuri katkematu kohalolek rahvusvahelises kultuuri- ja kunstiteadvuses, nähes kultuuri kui arvestatavat saadikut rahvusvahelises suhtluses.

Kokkuvõttes võime tõdeda, et Eesti riiki ei saa süüdistada kultuuripoliitika puudumises. Probleem on eeskätt selles, et senine säilitav-elitaarne kultuuripoliitika ei vasta enam dünaamiliselt areneva ühiskonna vajadustele, seetõttu on muutumas kultuuripoliitika suund. Nõrgenemas on kõrgkultuuri normide domineerimine kultuuri hindamisel. Neid on asendamas demokraatlik kultuurikäsitus, mis lähtub kultuuripoliitika kujundamisel ja hindamisel kättesaadavuse, osalemise, mitmekesisuse ja inimeste kultuurivajaduste rahuldamise kriteeriumidest. Koos sellega on taandumas riigi (loe: poliitikute ja ametnike) määrav roll kultuuriaktiivsuse suunamisel, neid asendavad üha rohkem tsiviilühiskonna assotsiatsioonid ja turg.

Mõistagi ei kulge need ümberkorraldused valutult, sest senise kultuuripoliitika inerts on suur ja sellega on seotud paljude inimeste huvid. Kuid need muutused on mitte ainult vajalikud, vaid ka möödapääsmatud, kui soovime, et meie kultuur areneks dünaamiliselt ja sellesse oleks kaasatud võimalikult palju inimesi.

Kasutatud kirjandus

Gordon, C., Mundy, S. (2001). European Perspectives on Cultural Policy: Cultural Policy Reviews: Requirements for a Sustainable Cultural Policy. Paris: UNESCO Publishing.

Hagopian, M. N. (1993). Režiimid, liikumised, ideoloogiad. Tallinn: Olion.

Linz, J., Stepan, A. (1992). Political Identities and Electoral Sequences: Spain, the Soviet Union, and Yugoslavia. – Daedalus, Vol 121, No 2, pp 123–139.

Lotman, J. (1990). Kultuurisemiootika: tekst–kirjandus–kultuur. Tallinn: Olion.

Schmidt, S. J. (1994). Konstruktivismus in der Medienforschung: Konzepte, Kritiken, Konsequenzen. – K. Merten, S. J. Schmidt und S. Weischenberg (Hrsg.). Die Wirklichkeit der Medien. Opladen: Westdeutscher Verlag, S. 592–623.